

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Νίκος Ζίας

Αρχαιολόγος

Η ίδρυση του Ελληνικού Κράτους σε εποχή, που σε μεγάλο μέρος της Ευρώπης κυριαρχούσε ο Κλασικισμός (αν και ο Ρομαντισμός είχε κάνει τη δημιουργική του εμφάνιση και είχε συνδεθεί με την Επανάσταση και τον Ευρωπαϊκό φιλελληνισμό), η άμεση πολιτική εξάρτηση από τη Βαυαρία και το Μόναχο («Αθήναι επί του Ίσαρος¹⁾», που ήταν από τα ισχυρότερα κέντρα του ευρωπαϊκού κλασικισμού, αλλά και ο θαυμασμός κατ' αποκλειστικότητα του αρχαίου κόσμου από τους Νεοέλληνες δυτικοπολυδαγμένους λογίους συντέλεσαν στη διαμόρφωση αδιάφορης, αν όχι κάποτε και εχθρικής, στάσης της Πολιτείας έναντι των μεσαιωνικών χριστιανικών μνημείων, που τα συνέδεσαν με τα χρόνια της δουλείας.

Κάποιες μεμονωμένες ιδιωτικές πρωτοβουλίες προσπάθησαν να καλύψουν το κενό. Ο Γεώργιος Λαμπάκης (1854-1914), δίδακτρο του Πανεπιστημίου του Ερλάγκεν, ενθουσιώδης εραστής της Βυζαντινής τέχνης, είναι ο πρωτοπόρος, που περιεργάζεται την υπαίθρο και φωτογραφίζει τα μνημεία, ενώ συγχρόνως αγωνίζεται να ζητηθεί το ενδιαφέρον των υπευθύνων του Κράτους. Η ίδρυση της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας είναι ίσως η σημαντικότερη προσφορά του Γ. Λαμπάκη. Η ΧΑΕ²⁾ ιδρύεται το Δεκέμβριο του 1884 για να θέσει «σφραγίσον εις το φρικαλέον και οσημέραι προβαίνον έργον της καταστροφής»³⁾ των χριστιανικών μνημείων. Η ΧΑΕ πραγματοποιεί παράλληλα περιουλογή διαφόρων κειμηλίων, που θα αποτελέσουν τον πυρήνα για τον σχηματισμό υποτιπούμενου Βυζαντινού Μουσείου⁴⁾.

Στα 1899 στο νόμο ΒΧΜΣΤ⁵⁾ (που φαίνεται να απηχεί το πνεύμα του τότε Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων Παν. Καββαδία)⁵⁾ γίνεται πρώτη φορά μνεία, έστω και με κάπως αρνητική διατύπωση, προστασίας και των χριστιανικών μνημείων: «και τα αντικείμενα τα προερχόμενα εκ της αρχαιότητας της εποχής του Χριστιανισμού

και του μεσαιωνικού Ελληνισμού δεν εξαιρούνται των ορισμών του παρόντος νόμου» (άρθρ. 1)⁶⁾. Για την εφαρμογή της επιταγής αυτής του νόμου «δημιουργείται για πρώτη φορά θέση Εφόρων Χριστιανικών και Μεσαιωνικών Αρχαιοτήτων, όπου διορίστηκε ο καθ. Αδ. Αδαμαντιός⁷⁾ με αρμοδιότητα στα χριστιανικά μνημεία όμως της τότε Ελληνικής επικράτειας. Η Εφορεία υπήγετο στο Υπουργείο Παιδείας. Αργότερα και μετά την ανάκτηση της Μακεδονίας θα γίνουν δύο οι Εφορείες: η πρώτη στην Αθήνα και η δεύτερη στη Θεσσαλονίκη με αρμοδιότητα τη Μακεδονία και τη Θράκη.

Εν τω μεταξύ έχει ιδρυθεί το Χριστιανικών και Βυζαντινών Μουσείο⁸⁾ στα 1914, χωρίς όμως να αποκτήσει και την απαιτούμενη στέγη. Αφού περιληφθεί σε διάφορους χώρους (υπόγεια Ακαδημία Αθηνών κ.ά.) επί εικοσι πέντε περίπου έτη, θα καταλήξει στα 1930 στο ωραίο κτήριο «Ιλίσσια» της Δούκισσας της Πλακεντίας⁹⁾, με διευθυντή τον κατηχητή Γεώργιο Σωτηρίου.

Το 1963 οι Εφορείες Βυζαντινών Αρχαιοτήτων αυξάνονται σε πέντε (έδρες Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Κόρινθος, Πειραιάς και τα νησιά του Αιγαίου πελάγους, Γιάννενα), υπαγόμενες στην Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστήλωσε του Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως¹⁰⁾ και όχι πλέον του Υπουργείου Παιδείας. Σταθμό στη διοικητική διάρθρωση της προστασίας των χριστιανικών μνημείων αποτελεί ο Οργανισμός¹¹⁾ του νεοϊδρυμένου Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών, στο οποίο υπάγεται τώρα η Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστήλωσε, του έτους 1977. Δημιουργείται για πρώτη φορά Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, και οι περιφερειακές μονάδες αυξάνονται σε δεκατέσσερις. Δεκατρείς Εφορείες Βυζαντινών Αρχαιοτήτων¹²⁾ και το Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών.

Παράλληλα δημιουργείται και ειδική τεχνική υπηρεσία, η Διεύ-

θυνση Αναστήλωσε Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, ενώ η Διεύθυνση Συντηρήσεως Αρχαιοτήτων αφιερώνει μεγάλο μέρος της δραστηριότητάς της για τη συντήρηση Βυζαντινών ψηφιδωτών, τοιχογραφιών, φορητών εικόνων και ιστορημένων χειρογράφων. Πρώτος Διότης του ΔΒΜΜ τοποθετήθηκε ο Έφορος Βυζ. Αρχ.των κ. Μύρων Μιχαηλίδης.

Έργο της ΔΒΜΜ, που έχει δύο τμήματα (Βυζαντινών Χώρων και Βυζαντινών Μουσείων), είναι η προστασία, μελέτη και ανάδειξη των Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών μνημείων της χώρας (εκκλησιών, μοναστηρίων, φρουρίων, πύργων, αρχοντικών και οικισμών παλαιότερων του έτους 1830) καθώς και των κινητών έργων τέχνης, κειμηλίων και εν γένει αντικειμένων ιστορικής σημασίας (εικόνων, χειρογράφων, κεντημάτων εκκλησιαστικών, Ξυλόγλυπτων, μικροτεχνημάτων κ.ά.).

Ειδικότερα το έργο της ΔΒΜΜ περιλαμβάνει τη διαμόρφωση του χώρου των μνημείων καθώς και τη μέριμνα για το άμεσο περιβάλλον τους, ώστε όχι μόνο να μην αποκορπίζεται αλλά –κατά το δυνατόν– και να μην αλλοιώνεται ο χαρακτήρας τους από τις σύγχρονες κατσκευές. Συχνά μάλιστα περιλαμβάνεται και η προστασία ολοκληρωμένων οικισμών (π.χ. Μονεμβασιά) ή αυτών που αναπτύσσονται μέσα σε φρούρια (π.χ. Γιάννενα, Χίος κ.ά.). Με την επέμβαση αυτή τηγχνάται και ίσα ακόμη όφελος, ιδίως για τα αστικά κέντρα: ο περιορισμός, σε ορισμένα τουλάχιστον τμήματα της πόλης, της κατασκευαστικής και αλόγιστης δόμησης¹³⁾.

Οι ανασκαφές –μικρότερης έκτασης για τα βυζαντινά μνημεία σε σχέση με τα προϊστορικά και τα κλασικά, αλλά συχνά ιδιαίτερα σημαντικές σε ζωτικά ιστοριογραφικά κέντρα όπως οι Φιλίπποι, οι Φιλιώτιδες Θήβες, η Νικόπολις, ή πόλεις με συνεχή ζωή και κατοίκους, όπως η Θεσσαλονίκη, η Θήβα κ.ά., αποτελούν άλλον κύριο άξονα της δρα-

στηριότητας της Διεύθυνσης. Η μέριμνα από την αρχή της ανασκευής ως τη συντήρηση των ευρημάτων, την έκθεσή τους σε μουσεία και τη δημοσίευσή τους απασχολεί το σύνολο σχεδόν των υπηρετούντων αρχαιολόγων, συντηρητών κλπ. Στα θέματα στερέωσης των μνημείων και αναστήλωσης συνεργάζεται με τις Διευθύνσεις Ανασπλήρωσης και Συντηρήσεως, προγραμματίζοντας και τεκμηριώνοντας ιστορικά και μορφολογικά τις επεμβάσεις.

Μεριμνά ακόμη για την έκθεση των έργων τέχνης και άλλων αντικειμένων σε βυζαντινά μουσεία, αλλά και για την επιστημονική μελέτη τόσο των μνημείων όσο και των φορητών έργων.

Όλο το παραπάνω έργο εκτελείται από τις περιφερειακές υπηρεσίες, τις Εφορείες Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, ενώ η Κεντρική Υπηρεσία στο ΥΠΠΟ έχει ως ειδικότερο στόχο τον προγραμματισμό και συντονισμό των εργασιών καθώς και την αναγκαία διοικητική υποστήριξη και διακπεραιώση.

Οι Εφορείες, διευθυνόμενες από Εφόρους Βυζαντινών Αρχαιοτήτων¹⁴ (μετά την επιβολή του νέου βαθμολογίου, ο τίτλος αυτός έχει, καθώς, καταργηθεί, αλλά στην πράξη διατηρείται), περιλαμβάνουν στο προσωπικό τους, πλην των αρχαιολόγων, αρχιτέκτονες, τεχνίτες, συντηρητές και διοικητικό προσωπικό. Στην αρμοδιότητά τους ανήκει και η αναστήλωση των μνημείων της περιφέρειας τους καθώς και η συντήρηση των ψηφιδωτών, τοιχογραφιών, εικόνων κλπ.

Το έργο της ΔΒΜΜ έχει μια πρόσθετη δυσκολία και ιδιομορφία: πολλά από τα μνημεία δεν είναι ξεκομμένα από τη σύγχρονη ζωή. Αντίθετα, ναοί και μοναστήρια – κηρυγμένα ιστορικά διατηρητέα μνημεία – αποτελούν εστίες λατρευτικής ζωής της Ορθόδοξης Εκκλησίας, τόσο στενά συνδεδεμένες με τον ελληνικό λαό. Συνεχίζουν δηλ. αυτά τα μνημεία να διακονούν τον αρχικό σκοπό για τον οποίο δημιουργήθηκαν. Αυτό είναι ιδιαίτερα συγκινητικό, αλλά ενέχει και πολλές δυσκολίες. Η στενή συνεργασία με τη Διοίκηση Εκκλησίας είναι απαραίτητη για τη σωστή διατήρηση των μνημείων αυτών, που δεν πρέπει να αποκοπούν

από τον αρχικό προορισμό τους αλλά ούτε και να αλλοιωθεί η μορφή τους. Το θέμα γίνεται οξύτερο στο πρόβλημα της διαφύλαξης των απειράριθμων εικόνων που διασώζονται σε μεγάλους ναούς, αλλά και σε απόμερα παρεκκλήσια.

Στον περασμένο αιώνα και στις αρχές του 20ού, επικρατούσε ο λογοκρατούμενος κλασικισμός. Στο τέλος του, και παρά την κυριαρχία της τεχνικής, υπάρχει μια άλλη αναζήτηση, που φαίνεται να βρίσκει κάποιες απαντήσεις στο χώρο της χριστιανικής τέχνης. Για την Ελλάδα ειδικότερα, η βυζαντινή τέχνη υποστασιοποιεί την κοντινότερη ιστορία μας.

Η διάσωση και μελέτη των βυζαντινών μνημείων όχι μόνο κερδίζει έδαφος αλλά καθίσταται αναγκαία για λόγους πέραν των γνωστικών. Το έργο της Διεύθυνσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων αποκτά ξεχωριστή υπαρκτική και εθνική σημασία.

Σημειώσεις

1. Βλ. Στ. Λυδάκης, Η ιστορία της Ελληνικής ζωγραφικής. Οι Έλληνες ζωγράφοι, τόμ. 3ος, εκδ. Μέλισσα, σ. 64, όπου και στοιχεία για τον κλασικισμό του Μονάχου του Λουδοβίκου του Α' της Βαυαρίας σε σχέση με το νέο Ελληνικό Κράτος.
2. Μ. Χατζηδάκης, Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογίας Εταιρείας, περ. Δ', τόμ. ΙΒ', 1984 (Αθήνα 1986), σ. 10.
3. Εφημερίς «Αιών», 30 Σεπ. 1883.
4. Μ. Χατζηδάκης, ενθ' αν., σ. 12
5. Β. Χ. Πετράκος, Δοκίμιο για την Αρχαιολογική Νομοθεσία, Αθήνα 1982, σ. 21.
6. Β. Χ. Πετράκος, ενθ' αν., σ. 141.
7. Αγγ. Κόκκου, Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα Μουσεία, Αθήνα 1977, σ. 139.
8. Ν. 401/20.11.1914 (ΦΕΚ 347/τ.Α' /25.11.1914)
9. Αγγ. Κόκκου, ενθ' αν., σ. 283-288.
10. ΒΔ 687/2-15 Νοεμ. 1963 (ΦΕΚ Α', 203) «Περί περιφερειακών υπηρεσιών της Υπηρεσίας Αρχαιοτήτων και Ανασπλήρωσης».
11. ΠΔ 941/1977 (ΦΕΚ 320/τ.Α'/1977) άρθ. 11 και 35. Β1, και Ε. Δωρής, Το Δίκαιο των Αρχαιοτήτων, Νομοθεσία Νομοθέσια-Ερμηνεία, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σσ. 363, 365.
12. 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (ΕΒΑ), Έδρα Αθήνα. Νομοί Αττικής, Βοιωτίας, Ευβοίας και Φωκίδος, 2η ΕΒΑ, Έδρα Πειραιάς (Αθήνα). Ν. Κυκλάδων και Σάμου.
- 3η ΕΒΑ, Έδρα Χίος. Ν. Χίου, Λέσβου.
- 4η ΕΒΑ, Έδρα Ρόδος. Ν. Δωδεκανήσου και η Δωρογός.
- 5η ΕΒΑ, Έδρα Σπάρτη. Ν. Λακωνίας, Μεσσηνίας, Αρκαδίας, Αργολίδος.
- 6η ΕΒΑ, Έδρα Πάτρα. Ν. Αχαΐας, Ηλεί-

ας, Κορινθίας, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου.

7η ΕΒΑ, Έδρα Λάρισα. Ν. Λαρίσης, Ευρυτησίας, Τρικάλων, Καρδίτσας, Μαγνησίας, Φθιώτιδος.

8η ΕΒΑ, Έδρα Γιάννενα. Ν. Ιωαννίνων, Πρεβέζης, Άρτης, Θεσπρωτίας, Αιτωλοακαρνανίας, Λευκάδος, Κερκυρας.

9η ΕΒΑ, Έδρα Θεσσαλονίκη. Ν. Θεσ/νίκης, Κιλίκης, Πιερίας.

10η ΕΒΑ, Έδρα Πολύγυρος. Ν. Χαλκιδικής, Αγίου Όρους, Ν. Μηχανιώνας, Βασιλικό, Επανομή Θεσσαλονίκης.

11η ΕΒΑ, Έδρα Βέροια. Ν. Πέλλης, Ημαθίας, Κοζάνης, Γρεβενών, Καστοριάς και Φλωρίνης.

12η ΕΒΑ, Έδρα Καβάλα. Ν. Καβάλας, Σερρών, Δράμας, Ροδόπης και Ξάνθης.

13η ΕΒΑ, Έδρα Ηράκλειον. Ν. Ηρακλείου, Λασιθίου, Ρεθύμνης και Χανίων.

13. Μέχρι της εφαρμογής μάλιστα του ΠΔ 941/77, και ιδιαίτερα του ΠΔ 161/1984 (ΦΕΚ 54/τ.Α'/1984), οι Εφορείες Βυζαντινών Αρχαιοτήτων είχαν και την προστάσια ολοκληρωμένων οικισμών και νεότερων χρόνων (π.χ. Ύδρα, Σπέτσες, Αίγινα, Μύκονος, Πάρος, Νάξος, Ξάνθη, Ναυπλίο, Πύλος, Κέρκυρα κ.α.).

14. Διαπρεπείς βυζαντινολόγοι υπηρέτησαν στις Εφορείες Βυζ. Αρχ/των, όπως οι ακαδημαϊκοί Α. Ξυγγολούκος και Μ. Χατζηδάκης, οι καθηγητές Δημ. Ευαγγελίδης, Σ. Πελεκανιάδης, Δ. Παλάσκας, Κ. Καλοκύρης, Ν. Δρανδάκης, Ρ. Βοκοτόπουλος, Στ. Παπαδάκη, Ν. Νικονόρας, καθώς και οι Μ. Καλλιάς, Α. Χατζηνικολάου, Π. Λαζαρίδης κ.α., για να περιοριστούμε μόνο η σ' αυτούς που έχουν φύγει από τη ζωή ή έχουν αποχωρήσει από την Υπηρεσία.

Direction of Byzantine and Postbyzantine Monuments N. Zias

This service, that had as its first Director the Ephor of Antiquities M. Michailidis, was created in 1977 by the newly established Ministry of Culture to which it administratively belongs. At the same time the Direction of Reconstruction of Byzantine and Postbyzantine Monuments (DRBP) was created, while the restoration of portable icons, wall-paintings, mosaics, manuscripts and historic documents was undertaken by the Direction of Restoration of Antiquities. The objective of the DRBP is the study, protection, preservation and publication of the Byzantine and Postbyzantine monuments of the country: churches, monasteries, fortresses, castles, mansions and settlements that date before 1830, as well as portable works of art, artistic heirlooms and objects of historic significance in general. It also takes the necessary steps – in collaboration with the Church – so that the architectural physiognomy of the Christian monuments under reconstruction to be preserved in the best possible way, since their rescue and study is of national importance.